

та поховання № 3 з кургану № 4 біля станиці Усть-Джегутинської (Ставрополья)¹⁶. В останньому були й фрагменти кераміки, орнаментовані сіткою, які належали виробам, аналогічним посуду з ямних поховань станиці Кубанської та Пашковського могильника¹⁷. Ці посудинки, безумовно, ранньоямного типу. Одна з них (поховання біля станиці Кубанської) супроводжувалась келихом з високою шийкою, дуже близьким до горщика з ранньоямного поховання Биковських курганів. Мабуть, ранньоямним слід вважати і високий горщик з шнуровим орнаментом, знайдений в новосвободненському комплексі станиці Усть-Джегутинської¹⁸.

Синхронізуючи ранньоямний період з новосвободненським етапом, слід зауважити, що така синхронізація може бути лише частковою і припадатиме тільки на початок етапу. Адже пізньоямний період теж датується в цих межах (можливо, і дещо пізніше), як свідчать знахідки новосвободненських металевих речей в пізньоямних пам'ятках. Йдеться про ножі-бритви з горішнього шару Михайлівки, провушну сокиру з поховання поблизу хут. Гречаники¹⁹ та інші знахідки. Цікаво зазначити, що в ямних комплексах досі не траплялися металеві речі майкопського етапу. Отже, кавказький метал — миш'яковиста бронза — з'являється на Україні, Донщині та в Поволжі лише на новосвободненському етапі; в мідному віці тут була поширена чиста мідь.

С. Н. БРАТЧЕНКО

Материалы к изучению ямной культуры Северного Приазовья

Резюме

Статья посвящена публикации материалов из раскопок курганов П. Н. Пиневица (1927 г.) на р. Кальмус (с. Заможное и окрестности бывшего Мариуполя). На основании архивных данных и коллекций музеев в Донецке и Жданове воссоздается несколько погребальных комплексов ямной культуры. Среди них особенного внимания заслуживает раннеямное погребение, сопровождавшееся яйцевидным сосудом со стянутым верхом, с венчиком в форме воротничка и ножом. Сосуд близок керамике из среднего слоя Михайловки, второго слоя Ливенцовки, из погребений Быковского могильника и станицы Кубанской. Нож относится к новосвободненским типам и представляет интерес для датировки культуры.

Л. І. КРУШЕЛЬНИЦЬКА

Поселення висоцької культури

Висоцька культура займає незначну територію межиріччя Дністра і Західного Бугу, яка на рубежі бронзового і ранньозалізного періодів була зоною стику кількох великих культурно-етнічних груп: лужицьких пле-

¹⁶ Розкопки А. Л. Нечитайло 1963 р. Звіт в Архіві ІА АН СРСР.

¹⁷ Б. А. Латынин. Молоточковидные булавки, их культурная атрибуция и датировка.— АСЭ, вып. 9. Л., 1967, рис. 65, 1; К. Ф. Смирнов. О некоторых итогах исследования могильников меотской и сарматской культуры Прикубанья и Дагестана.— КСИИМК, вып. 37. М., 1951, рис. 48, 1.

¹⁸ Р. М. Мунчаев и А. Л. Нечитайло. Комплексы майкопской культуры в Усть-Джегутинском могильнике.— СА, № 3. М., 1966, рис. 9, 2; 5, 3, 5.

¹⁹ М. Рудинський. Археологічні збірки Полтавського музею.— Збірник присвячений 35-річчю музею, т. 1. Полтава, 1928, табл. IV, 18.

мен, культури передскіфського часу І Правобережного Лісостепу і культури фракійського галыштату. Участь їх виразно виявляється у формуванні висоцьких пам'яток.

Як відомо, проблема змішаних культур важлива не лише для з'ясування їх характеру, а й має ширше значення, даючи змогу пов'язати в один історичний процес розвиток поселення на суміжних територіях, розкрити взаємозв'язки між ними. Цим і пояснюється постійний інтерес дослідників до висоцької проблематики.

Серйозною прогалиною у вивченні питання є те, що всі наявні висновки ґрунтувалися лише на матеріалах з могильників, поселення залишалися недослідженими. Навіть матеріали з частково розкопаних поселень сіл Ясенів, Ріпнів, Полуничне, про які пише В. І. Канівець¹, ще не опубліковані.

За останній час відділ археології ІСН у Львові провів розвідкові розкопки на кількох поселеннях кінця бронзової — початку ранньозалізної доби в селах Гончарівка, Бужок, Ясенів, Черепин, Лагодів, Звенигород, Шкло, Терновиця Львівської обл. Здобуті матеріали, на нашу думку, дають підставу віднести їх до висоцької культури. Враховуючи ці знахідки, а також наявний у фондах інституту інвентар з Полуничного, Ріпнева і Пліснеська, ми подаємо короткий огляд вказаних вище пам'яток.

С. Гончарівка Золочівського р-ну². Поселення розташоване на незначному піщаному підвищенні, серед заболочених лук (ур. Гряди), на відстані близько 1,5 км на північ — захід від висоцького могильника в цьому селі.

В заповненні невеликої ями (1,2×2, глибина 1 м) і насиченому залишками культурному шарі зібрано уламки посуду та багато, як на незначний масштаб розкопок, крем'яних предметів: серпів, пластинок, відбійників і відщепів (рис. 2, 7, 8, 10). Деякі уламки походять від темно-сірих або чорних невеликих мисочок, а також більших коричневих мисок з чорюлощеною внутрішньою поверхнею і нахиленими до середини віщями. Але основна кількість фрагментів належить горщикам з гладкою темно-бурою або світло-коричневою поверхнею, серед яких переважають тюльпаноподібні форми з більше або менше розхиленими віщями (рис. 2, 1, 2). В глині, з якої виготовлена кераміка, є домішки шамоту і кварцу.

Могильник в Гончарівці вважається однією з найраніших пам'яток висоцької культури³.

Проведене нами порівняння кераміки з могильника і описаного вище поселення дає змогу припустити, що вони були синхронними.

Можливо, до цього періоду належить і друге поселення, виявлене неподалік, на межі угідь Гончарівки і Бужка (ур. Зарови), де, крім дрібних уламків аналогічної кераміки, знайдено великий кам'яний молот (рис. 2, 9), листоподібний наконечник списа (довжина 15 см, ширина втулки 1,7, листа — 3 см) (рис. 2, 6). У відкритому траншеями культурному шарі разом з висоцькою керамікою зібрано уламки посуду, що засвідчують наявність тут у довисоцькому періоді поселення комарівської культури.

Дуже подібний комплекс керамічних і крем'яних виробів походить з сіл Конюшків і Ясенів Бродівського р-ну.

Поселення в *с. Конюшків*, як і попередні, виявлене на незначному піщаному підвищенні, серед багнистих низин. Тут зібрано лише підйомні

¹ В. И. Канивец. Памятники высоцкого типа как исторический источник. Автореферат. К., 1953.

² Розкопки автора 1969 р.

³ Окремі поховання з цього могильника В. І. Канівець датує X—IX ст. до н. е. (В. И. Канивец. Вказ. праця, стор. 8).

знахідки комарівської і висоцької кераміки та крем'яних серпів. Один з них великий, сильно відполірований від роботи, має легко вигнуту спинку.

В с. Ясенів 1904 р. проводив розкопки К. Гадачек. Він відкрив там два могильники і два поселення (урочища Корчунок і Сморки), але подав про них дуже короткі повідомлення, зокрема про те, що кераміка була подібна до посуду з могильників висоцької культури⁴.

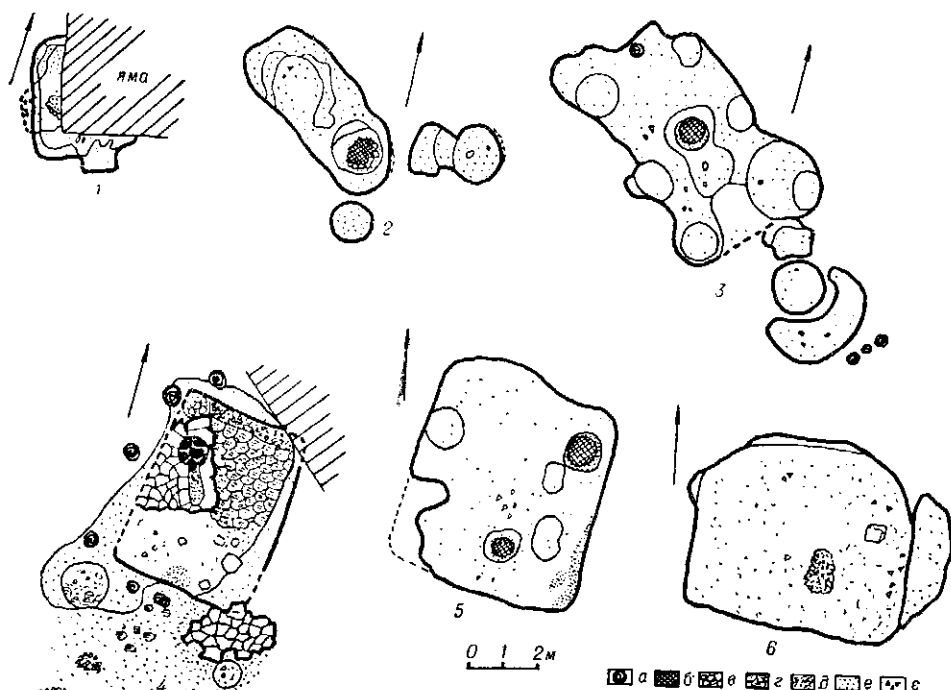

Рис. 1. Плани жител з поселень висоцької культури:

1 — Ріпнів, 2, 3 — Черепин, 4 — Лагодів, 5 — Шкло, 6 — Ясенів; а — сліди stoveв, б — вогнища, в — каміння, г — завал глиняного тиньку, д — дрібна обмазка, е — попіл, є — уламки кераміки.

Проведена у 1968 р. автором розвідка показала, що виразні сліди поселення простежуються зараз лише на ур. Корчунок, яке являє собою досить великий округлий мис на пологому північному схилі Вороняцьких гір. Внаслідок ерозії ґрунтів культурний шар на цій площі майже не зберігся, тому єдиною відкритою тут спорудою є напівземлянка, розташована дещо нижче, з південного боку мису. Вона велика (7,2×6 м), орієнтована зі сходу на захід, овальна (можливо, колись прямокутна), залягала до глибини 0,6 м від сучасної поверхні (рис. 1, 6). Слідів вогнища не виявлено, збереглося лише скупчення глиняної обмазки. Житло було заповнене землею, густо перемішаною з дрібними камінцями опоки, між якими траплялися уламки посуду, кістки і численні крем'яні відщепи.

Посуд з поселення репрезентований такими ж тюльпаноподібними або опуклобюкими і біконічними горщиками. Вони прикрашені дрібними отворами, зробленими переважно лише до половини товщини стінок, або так званими горошишками (рис. 2, 2—4, 6, 7). На окремих уламках збереглися валики з відтисками пальців (рис. 2, 1).

⁴ Kwartalnik historyczny, t. XIX. Lwów, 1905, стр. 681.

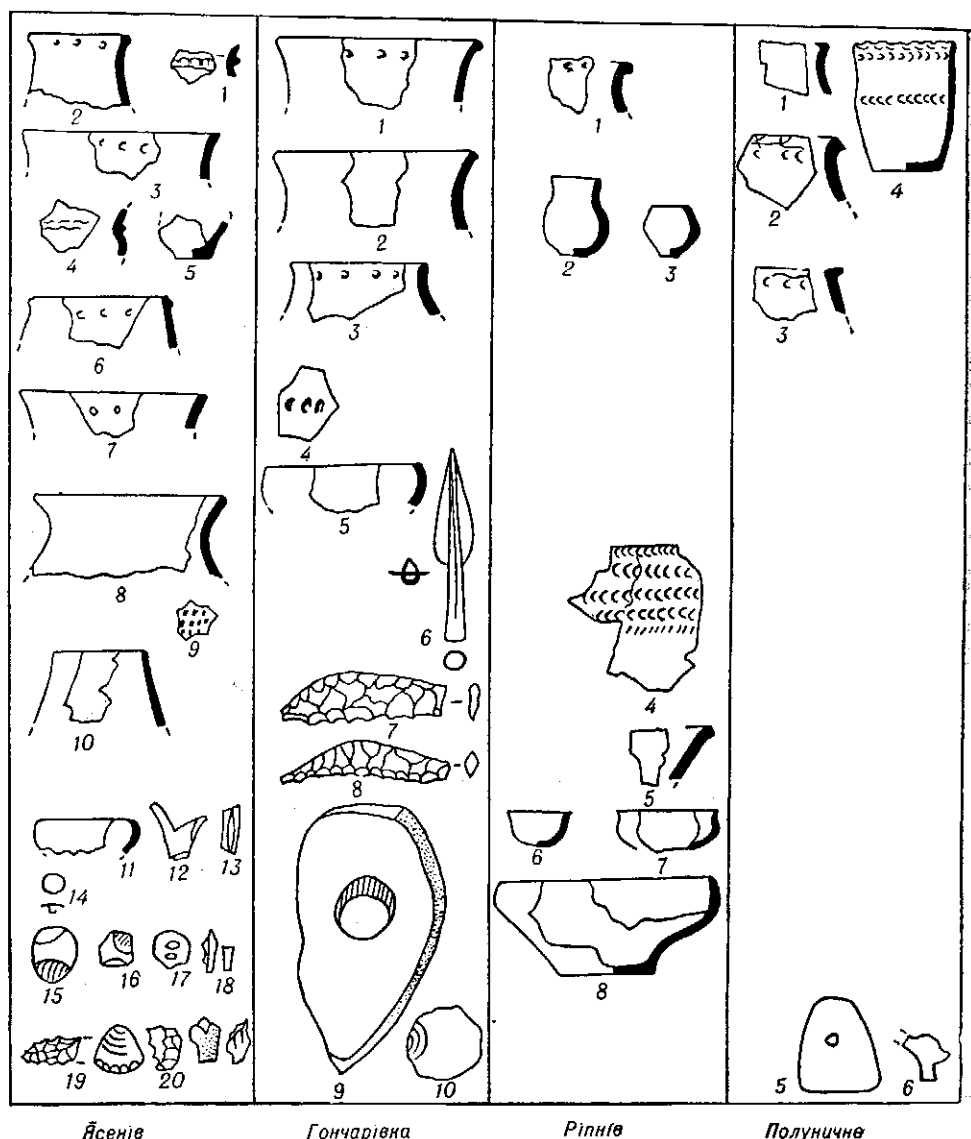

Рис. 2. Матеріали з поселень в селах Ясенів (1—20), Гончарівка (1—10), Ріпнів (1—8), Полуничне (1—6).

З інших речей знайдено округлий бронзовий гудзик з петелькою для прикріплення (рис. 2, 14), рогові проколку і лошило (рис. 2, 12, 13) та дуже багато крем'яних предметів: серп, відбійники, скребла, різці, пластини. Пояснюється це наявністю в околиці значних покладів кремню. Дивує, однак, недбалість, з якою ці речі викопані.

Як і на попередніх пам'ятках, в Ясеніві траплялися фрагменти кераміки комарівської культури.

С. Ріпнів Буського р-ну. Поселення, частково досліджене у 1950 р. Ю. М. Захаруком і І. К. Сवेशніковим⁵, займає південно-східний схил над долиною р. Рудки (ур. Базнище). Тут відкрито частину зруйнованої землянки, від якої збереглися лише західна стіна і два її кути. Довжина стінки 3,38, глибина землянки від сучасної поверхні 2,2 м. Припускаємо,

⁵ Матеріали не опубліковані, зберігаються у фондах ІСН.

що у верхній частині вона мала приблизно чотирикутну форму і вхід був з південного боку. На дні землянки знайдено кілька цілих посудинок і куски глиняної обмазки (рис. 1, 1).

Окремі матеріали висоцької культури були виявлені також на північному схилі правого берега р. Рудки, в культурному шарі поселення I тисячоліття до н. е. (Ріпнів II), що досліджувалося у 1957—1960 рр. В. Д. Бараном. Там же знайдено кілька уламків посуду комарівської культури.

До висоцького посуду з поселення належать невеликий горщик грушеподібної форми (рис. 2, 2), біконічний кубок (рис. 2, 3), маленька напівкругла мисочка (рис. 2, 6), уламки тюльпаноподібних горщиків (рис. 2, 1), мисок конічної форми і мисок з нахиленими до середини вінцями (рис. 2, 8). Є також великий фрагмент зовсім перепаленого і тому деформованого горщика, прикрашеного кількома рядками ямок (рис. 2, 4).

Слід згадати, що на північній околиці села в ур. Жучки відкрито могильник цієї культури. Серед виявленої в похованнях кераміки є кілька гарно орнаментованих біконічних кубків. В одній посудині збереглися перепалені зерна пшениці.

За браком датуючих речей важко встановити точний час існування Ріпнівського поселення. Однак, якщо взяти до уваги інвентар з могильника, то найбільше матеріалу для порівнянь дають пам'ятки періоду найвищого розквіту висоцької культури (Лугове, Висоцьке).

С. Пліснесько Бродівського р-ну. З нижнього шару давньоруського городища, що досліджувалося у 1946—1949 рр., походять залишки поселення, яке І. Д. Старчук визначив як пам'ятку скіфського періоду⁶. В. І. Канивець припускав, що це одна з тих маловідомих пам'яток, які існували на висоцькій території у ранньоскіфському періоді⁷.

Коли глянути на карту поширення висоцької культури, то бачимо, що на околиці Пліснеська вони зосереджені найгустіше: Висоцьке, Лугове, Ясепів (4 пункти), Броди (2 пункти), Залісці, Романівка, Гончарівка (3 пункти). Усі вони віддалені на кілька кілометрів одне від одного. Розташовані вони, як і Пліснеське поселення, з півночі, біля підніжжя Вороняцьких гір. Розгляд і порівняння наявних у нас матеріалів дають змогу зробити висновок, що поселення з нижнього шару Пліснеського городища можна вважати пам'яткою висоцької культури. В Пліснеську знайдено такі самі тюльпаноподібні, біконічні й мініатюрні горщики, аналогічні миски (рис. 4, 1—4, 6).

Проте у комплексі знахідок є уже нові форми, невідомі раніше на висоцьких пам'ятках. Так, з'являються великі горщики з широкою шийкою і валиками на опуклості тулуба (рис. 4, 5, 7). Їх можна пов'язати, насамперед, з посудом ранньоскіфських пам'яток українського Лісостепу, зокрема північних його окраїн (Волхівці⁸, Лепесівка⁹ Хмельницької обл., Корчак, Тетерівка¹⁰ Житомирської обл.). Карбовані пальцевими вдавненнями валики розміщені й на біконічних горщиках. Останні знаходять аналогії на пізньому могильнику висоцької культури в с. Жуличі Золочівського р-ну. Подібні горщики відомі також з пам'яток типу Могиляни¹¹.

Нові вияви суміжних культур засвідчені й в інших висоцьких комплексах — ранньозалізного часу. Зокрема, це стосується поселень, які

⁶ В опис увійшли матеріали лише з розкопок І. Д. Старчука 1946—1949 рр.

⁷ В. І. Канивець. Вопросы хронологии высоцкой культуры. — КСИА АН УССР, № 4. К., 1955, стор. 95.

⁸ О. І. Тереножкін. Пам'ятники скіфів-орачів в Південному Поліссі. — Археологія, т. XIX. К., 1965, рис. 7, 17.

⁹ З розкопок М. О. Тиханової 1957—1961 рр.

¹⁰ Розкопки І. П. Русанової. Матеріали не опубліковані.

¹¹ Матеріали не опубліковані. Зберігаються у фондах ІСН.

виникли в околиці Гологірського (Черепин, Лагодів, Звенигород) і Розтоцького (Терновиця, Шкло) кряжів.

Поселення в с. *Черепин* Пустомитівського р-ну було відкрите під час розкопок пам'яток перших століть нашої ери¹². Розташоване воно в ур. Під Говдою на пологому південно-східному схилі балки, внизу якої тягнуться заболочені луки.

Виявлена тут напівземлянка разом з ямами утворювала своєрідний житлово-господарський комплекс, довжина якого 12, ширина 4 м (рис. 1, 3). В центрі її була кругла яма діаметром 1,6, глибиною 1,6 м із залишками вогнища. Біля довгих стінок розчищено круглі або неправильної форми ями по три з кожного боку, що заглиблювалися у землю на 0,4 м від рівня долівки (діаметр їх в середньому 1 м). Вони утворилися, мабуть, внаслідок вкопування стовпів, які підтримували перекриття споруди. Виразніші ямки від стовпів були розміщені так: одна — біля західної стінки і три — зі східного боку за межами житла. Припускаємо, що дах перекривав не лише напівземлянку, а й розташовані біля неї ями.

Землянку виявлено внизу схилу, за 10 м від описаного вище комплексу. Це глибоке видовжене житло (довжина 5,4, ширина 2,2, глибина 2,9 м від поверхні), орієнтоване, як і напівземлянка, по лінії південний схід — північний захід. З південно-східного боку долівки відкрито округлу яму (діаметр 1,7, глибина 3,2 м) з залишками вогнища, викладеного камінням (0,65×0,55). Приблизно на половині висоти стінок житла, на глибині 1,2 м від сучасної поверхні, залягав великий глиняний завал перекриття споруди. З південного і південно-східного боків відкрито дві господарські ями, з яких одна № 8 була зроблена особливо дбайливо і мала східці в напрямку до житла (рис. 1, 2). На її дні лежав цілий тюльпаноподібний горщик (рис. 3, 3). Крім того, на площі поселення було ще шість ям, що, як і попередні, використовувались, мабуть, для зберігання харчових припасів. Вони овальні або округлі в плані й циліндричні чи бочкоподібні в розрізі.

Серед посуду трапляються великі товстостінні горщики (рис. 3, 9), але вони зберігають видовжену тюльпаноподібну форму і нагадують посуд з пам'яток ранньоскіфського часу на Західному Поділлі. Втім більшість горщиків — типові висоцькі, прикрашені проколами і ямками на поверхні. Знайдено також мініатюрні посудини і багато мисок, що в свою чергу вказують на різноманітність форм цього посуду: миски із заокругленими (рис. 3, 10, 15), нахиленими (рис. 3, 12) або розхиленими віями (рис. 3, 14), різким перегином бочка (рис. 3, 11) і, як виняток, з хвилястими віями та вушком (рис. 3, 13).

Знаряддя праці — це крем'яні серпи, глиняні прясла і ллячка, кам'яні тягарці і бруски (рис. 3, 16, 17, 18).

Дослідження, продовжені автором у 1964—1966 рр. на цьому поселенні, збагатили комплекс знахідок новими формами кераміки, наприклад черпаків (рис. 3, 7, 8) і знарядь праці. Разом з тим вони дали дуже багато матеріалу, що характеризує вже перехідний етап від висоцьких пам'яток до культури, яка розвинулась на місцевій основі, але втратила під впливом нових культурних течій своє «висоцьке» обличчя¹³.

Подібна ситуація простежується і на поселенні в с. *Лагодів* Перемишлянського р-ну, яке досліджувалося автором у 1965 і 1967 рр. Розташоване воно на західному схилі неглибокої балки (ур. Залука). Об'єкти, що належать до висоцької культури, були відкриті в горішній частині

¹² В. Д. Баран. Поселення перших століть нашої ери біля с. Черепин. К., 1961, стор. 8.

¹³ Л. И. Крушельницкая. Памятники скифского времени на Верхнем Поднепровье. — Тезисы докладов на конференции по вопросам скифо-сарматской археологии. М., 1966, стор. 24—27.

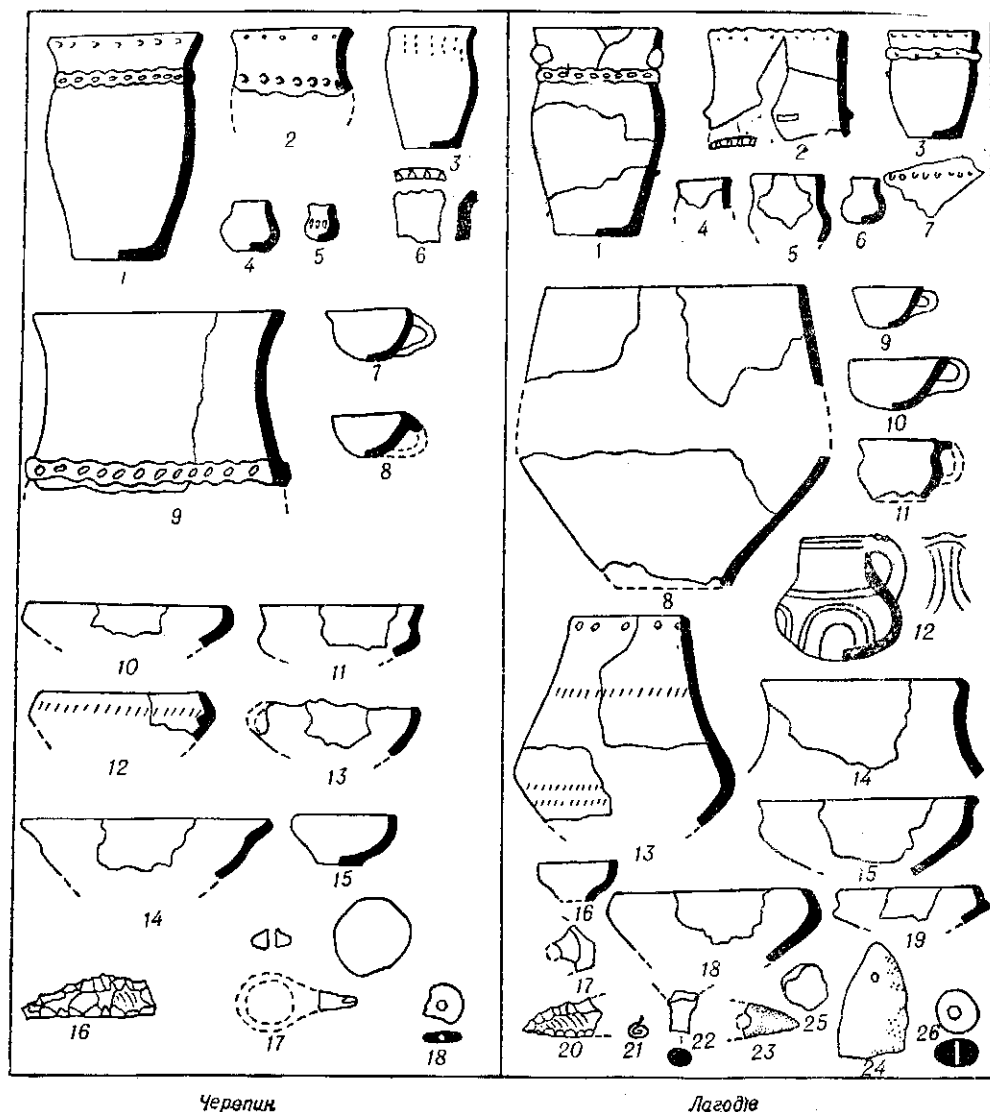

Рис. 3. Матеріали з поселень біля сіл Черепин (1—18), Лагодів (1—26).

схилу. Від двох наземних споруд, мабуть господарського призначення, залишилися тільки розвали каркасних стін (глиняна обмазка і плитки з слідами пруття). Виявлене й одне житло, гарно збережене, що дає уявлення про його первісний вигляд.

Житло — це однокамерна стовпова будівля (рис. 1, 4) з долівкою, заглибленою на 30 см нижче від рівня стародавньої поверхні (0,8—1 м). Воно мало прямокутну форму зі співвідношенням стін $4 \times 5,6$ м і було орієнтоване довшою віссю в напрямку північ—південь. Стіни були сплетені з гілок і обмазані з внутрішньої і зовнішньої сторін глиною. Усю західну частину споруди займав завал великої кам'яної печі з товстою черинню і димоходом, залишки якого виявлено також за межами житла з південно-східного боку. Уся площа навколо нього була засипана вугіллям, а між почорнілим від кіптяви камінням траплялись скупчення сажі. Споруда була зруйнована пожежею, яка охопила, мабуть, спочатку середину будівлі, бо глиняний тиньк, що відпав від стін з внутрішньої її сторони, значно сильніше обпалений, ніж глина зовнішньої обмазки.

Припускаємо, що дах житла тримався на стовпах, сліди яких збереглися навколо стін ззовні.

У житлі зібрано близько 600 великих уламків посуду. Але, крім того, значні скупчення кераміки цілими верствами покривали давню поверхню за межами приміщення.

З господарських споруд, згаданих вище, одна була розташована на відстані 4 м від житла, а друга — за 4 м в напрямку на північний захід. Орієнтовані вони також з півночі на південь. Під скупченням обмазки однієї з них знайдено уламки посуду, цілу велику зернотерку і розтирач. Крім них на площі поселення відкрито ще три округлі господарські ями, засипані відпадками з розвалу житла, до південно-західного кута якого прилягала найбільша з них циліндрична в розрізі яма.

На поселенні зібрано глиняні прясла, конічні «грузила», бронзове кільце і дротик, кістяну проколку, крем'яний серп, уламок кам'яної сокирки і глиняну ніжку від фігурки птаха (рис. 3, 20—26). В розвалі печі виявлено куски розбитих зернотерок, які були використані при її спорудженні, а під камінням за межами житла лежала ще одна ціла велика зернотерка. Біля скупчень посуду знайдено відпалізовані з трьох боків кам'яне точило, кам'яний розтирач і відбійник. Траплялося чимало кісток свійських і диких тварин.

Посуд різноманітний: тюльпаноподібні, біконічні, опуклобокі горщики (рис. 3, 1—3, 8, 13, 14), миски, аналогічні черепинським (рис. 3, 15, 16—19), а також з діркою у дні (рис. 3, 17). Як і на попередніх поселеннях, від типових висоцьких форм відрізняються насамперед деякі товсто-стінні кухонні горщики, але з'являється кераміка, наявність якої можна пояснити контактами з тарнобжезькою групою лужицької культури. Це, зокрема, великі видовжені біконічні горщики (рис. 3, 13), глечик, прикрашений псевдошнуровим орнаментом (рис. 3, 12), як і посуд з навмисне ошершавленою поверхнею та смугами, що залишилися від загладжування її пальцями¹⁴.

Створюється враження, що зміни, які настали тут у ранньоскифському часі, відбувалися бурхливіше, ніж, наприклад, у Черепині. Сліди великих згарищ, зруйновані житла, знахідки по всій околиці численних бронзових наконечників стріл, а також влаштування могильника на площі висоцького поселення і вишикування нового поселення на протилежному схилі балки¹⁵ вказують, що події, які тут відбувалися, пов'язані зі змінами не лише у формуванні культури, а й у складі населення.

Поселення в селах Шкло і Терновиця — це пам'ятки висоцької культури, розташовані на захід.

С. Шкло Яворівського р-ну. Поселення відкрите у 1968 р. членами археологічного гуртка Брюховицької середньої школи і в цьому ж році було обстежене автором. Ур. Заямини, де виявлена пам'ятка, віддалене на 3 км від села і являє собою пологий схил над болотистою долиною. Болота обмежують його з північної, західної і південної сторін. Культурний шар поселення, досить знищений, залягає на глибині 0,2—0,4 м від сучасної поверхні. Відкрито тут одне житло та кілька господарських ям.

Житло — це велика напівземлянка приблизно прямокутної форми (7×5,5, глибиною 0,7 м). На стрімкій східній стінці і біля південно-східного кута споруди є сліди обпалювання. В житлі були чотири ями круглої і овальної форм, що заглиблювалися в долівку на 20—40 см. У двох збереглися залишки вогнищ (рис. 1, 5), з них особливо цікавим є вог-

¹⁴ J. Kostrzewski. Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. Kraków, 1939—1948, стор. 40, 43; J. Kostrzewski, W. Chmielowski, K. Jażdżewski. Pradzieje Polski. Warszawa — Wrocław — Kraków, 1966, стор. 208, рис. 49, 2; 50, 3.

¹⁵ Л. И. Крушельницкая. Поселение скифского времени у с. Лагодов. — Археологические открытия 1966 года. М., 1967, стор. 203.

нище в ямі біля північно-східного кута, товщина череня якого досягла 30 см.

Зібраний на поселенні посуд респрезентований переважно кухонними горщиками тюльпаноподібною, банкоподібною і біконічною форм (рис. 4, 1—8). Більшість мисок має конічну форму і лише кілька — ледь заокруглені стінки (рис. 4, 10—13). У житлі знайдено уламок друшляка, кілька дуже випалених глиняних ложок (можливо, лячок) (рис. 4, 14), глиняну фігурку пташки (рис. 4, 19), кам'яні розтирачі, відбійники і глиняні прясла (рис. 4, 16—18).

С. Терновиця Яворівського р-ну. Поселення було відкрито у 1924 р. Внаслідок розвідкових розкопок, проведених тут у 1968 р. автором, виявлено залишки двох поселень, що розташовані на урочищах Каспрів і Солтисовий Горб. Але культурний шар обох пам'яток майже зовсім розораний і знищений лісонасадженнями. Ур. Каспрів, де зібрано матеріали, які можна віднести до висоцької культури, — це обмежений болотами піщаний острів. Тут виявлено кілька ям і, мабуть, напівземлянку, але настільки знищену, що не вдалося визначити ні її форми, ні точних розмірів. Вона простежена на глибині 0,25 м як велика безформна пляма темного піску приблизно 6×4,5 м з такими самими безформними слідами вогнищ посередині.

Посуд представлений уламками кухонних горщиків — тюльпаноподібних і опуклобоких (рис. 4, 1—4), що іноді мали перівну шорстку або горбкувату поверхню, а також гладших біконічних горщиків (рис. 4, 6) і мисок. Крім того, знайдено залізний ніж, кам'яні розтирачі і крем'яні відщепи (рис. 4, 10, 11).

На дослідженій території виявлено кілька поховань, що належать, мабуть, до тарнобжеської групи лужицької культури. Ймовірно, вони передували поселенню і були ним зруйновані.

Поселення в с. Полуничне Дубнівського р-ну відкрили у 1938 р. І. К. Свешніков і З. Шварц¹⁶. Воно розташоване на ур. Острівок, що являє собою обмежене болотом підвищення. На глибині 0,4—0,6 м від поверхні дослідники виявили кілька овальних ямок (діаметром 0,5—0,6 м, глибиною до 1,5), в заповненні яких були уламки горщиків, кам'яних розтирачів і черпаків та відщепи кременю. З культурного шару походять також фігурка птаха (рис. 2, 6), глиняне конічне грузило (рис. 2, 5), пошкоджені крем'яні серпи і скребки, куски залізного шлаку та значна кількість уламків посуду, серед якого переважають тюльпаноподібні горщики, прикрашені під краєм отворами (рис. 2, 1, 2). Зберігся цілий банкоподібний горщик з карбованими вінцями та рядком перлин під ними (рис. 2, 4), пов'язаний в свою чергу з керамікою пам'яток ранньоскіфського часу — групою типу Лежниця¹⁷. Подібні горщики відомі також на поселенні в с. Почапи Золочівського р-ну. Останнє визначене В. І. Канівцем як пам'ятка культури, що прийшла на зміну висоцькій¹⁸.

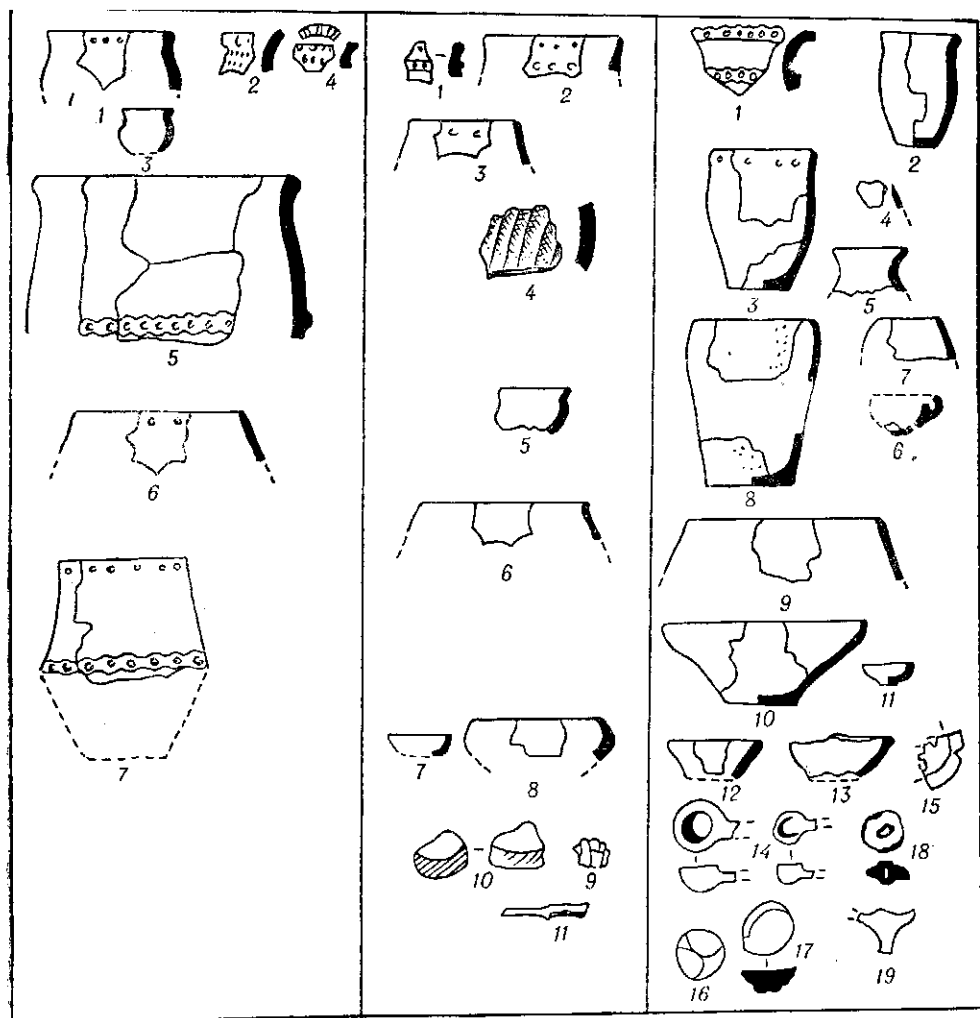
Поселення в с. Звенигород Пустомитівського р-ну. Виявлене воно на торф'яних низинах (розкопки І. К. Свешнікова 1958 р. і автора — 1964 р.), а відкриті залишки дерев'яної конструкції свідчать про можливість існування тут споруд на палях.

Серед знахідок кераміки — уламок посудини з характерним для висоцької культури орнаментативним мотивом зигзагоподібних вертикальних ліній, окремі фрагменти тюльпаноподібних горщиків і мисок. Однак переважна більшість посуду — це аналогічні до знайденого в Пліснеську товстостінного кухонного горщика з широкою шийкою та вали-

¹⁶ Опис зроблений на підставі щоденника І. К. Свешнікова. Більшість знахідок з цієї пам'ятки загинула в роки війни.

¹⁷ Ідеться про пам'ятки в басейні Західного Бугу (Сокальського і Володимир-Волинського районів) — Заставне, Святизів, Подріжя, П'ятидні, Лежниця, Сокаль та ін.

¹⁸ В. И. Кан и в е ц. Вказ. праця, стор. 14.

Пліснесько

Терновця

Шкло

Рис. 4. Матеріали з поселень біля сіл Пліснесько (1—7), Терновця (1—11), Шкло (1—19).

ками і ямками на поверхні, а також вироби, які мають багато спільних рис з керамікою культури фракійського гальштату, зокрема на пізній стадії її розвитку: горщики грубі банкоподібні та типу Вілланова, миски пролощені, з канелюрами на вінцях¹⁹. Виходячи з цього, ми віднесли поселення в с. Звенигород до групи пам'яток, що репрезентують наступний, післявисоцький етап розвитку місцевих культур²⁰.

Підсумовуючи результати проведених досліджень, можна зробити такі висновки: пам'ятки висоцької культури на ранньому і середньому етапах її розвитку були сконцентровані в основному в південній частині Малого Полісся (вздовж північного підніжжя Голігір і Вороняків). Їх

¹⁹ Подібні форми бачимо в пам'ятках ранньоскіфського часу, наприклад на гальштатських городищах Закарпаття (Г. И. Смирнова. Гальштатские городища в Закарпатье.— *Slovenska archeologia*. Bratislava, 1966, стор. 397, рис. 5, 6, 8), Сухостав (І. К. Свешніков. Поселення ранньоскіфського часу біля с. Сухостав Тернопільської області.— *Археологія*. К., 1957) та ін.

²⁰ Л. И. Крушельницкая. Памятники скифского времени..., стор. 25.

місцезнаходження часто збігається з територією поселень комарівської культури. За винятком поселення в Ясеніві, розташованого на горі, усі інші були влаштовані на незначних підвищеннях посеред заболочених лук і не оточувалися ніякими укріпленнями. Житлами здебільшого служили неглибокі прямокутні напівземлянки з вогнищами в ямах на долівці.

На початку доби заліза відбулося незначне розширення висоцького ареалу, наприклад у межах верхів'їв Гнилої Липи, Білої, Зубри і східних районів басейну Шкло (Шкло і Терновиця), на території лужицької культури (очевидно, тарнобжеської групи). Оселі зберігають в основному попередні риси, хоч є деякі підстави припускати, що у той час виникає необхідність їх кращого забезпечення. Можливо, залишки поселення на торфовищі в Звенигороді, сліди укріплень в Пліснеську²¹, окремі знахідки на горі Вежа в Лагодіві²² підтверджують саме це припущення. Крім землянкових жител, на поселеннях з'являються наземні, стовпові будівлі з кам'яними або глиняними печами.

На ранніх пам'ятках є багато крем'яних знарядь і гладкий, добре випалений посуд, прикрашений іноді лише проколами або горошинами. Репрезентований він в основному тюльпаноподібними або легко опуклобокими горщиками і різної величини мисками.

Багата кераміка з поселень, що належать до початку залізної доби, але й вона не відображає всієї різноманітності форм посуду з могильників. Так, основним типом ритуальних посудин на висоцьких могильниках вважаються орнаментовані біконічні кубки. Як бачимо, на поселеннях їх майже немає, рідко трапляються кубки без орнаменту, а також біконічні посудинки з розхиленими вінцями. Невідомі тут і двійники, трійники, брязкальця, вироби з гострим дном або на підставці (хоч, треба зауважити, ці знахідки рідкісні й на могильниках). Крім того, посуд з поховань здебільшого виготовлений з домішками піску або кварцу, погано випалений та недбало википчений, натомість знайдений на поселеннях має переважно домішку шамоту, міцніший і добре випалений.

Припускаємо, що ця різниця пояснюється тим, що крихкий, слабого випалу посуд був у господарстві непридатний і призначався, мабуть, лише для недовгочасних культових обрядів. Це саме стосується, очевидно, і перелічених вище форм кераміки. Втім зазначена відмінність не є винятковим явищем, що простежується найкраще на прикладі лужицької культури.

Найбільшого поширення на поселеннях усіх етапів набули, як бачимо, тюльпаноподібні горщики. Ця форма характерна і для великих, і для менших гладких посудинок. Всі вони мають аналогії на могильниках висоцької культури.

Трапляються в похованнях (Висоцьке, Жуличі) близькі до зібраних на поселеннях неорнаментовані, банкоподібні (Шкло, рис. 4, 7) або біконічні горщики з отворами під вінцями (Лагодів, рис. 3, 8, 13), опуклобокі посудини з розхиленими вінцями (Ясенів, рис. 2, 8).

Широко засвідчені на могильниках й аналогічні миски: конічні напівкруглі та з нахиленими до середини вінцями або з отвором у дні, а також мініатюрні посудинки, як, наприклад, банкоподібні горщечки (Лагодів, рис. 3, 4, 5; Черепин, рис. 3, 5), кубки з роздутим тулубом (Ріпнів, рис. 2, 2; Лагодів, рис. 3, 6) або біконічної форми (Ріпнів, рис. 2, 3; Ясенів, рис. 2, 5), напівсферичні мисочки (Шкло, рис. 2, 11; Ріпнів, рис. 2, 6 та ін.). Як і на могильниках, цей посуд має здебільшого тонкі стінки, гладку і навіть пролощену поверхню, але іноді він недбало виготовлений.

²¹ Як припускає П. О. Раппопорт, частина валів давньоруського городища Пліснеська була насипана ще в ранньозалізну добу (П. А. Раппопорт. К вопросу о Плиснеске.— С.А. № 4. М., 1965, стор. 92—103).

²² Л. И. Крушельницкая. Поселение скифского времени..., стор. 203.

Зібрані на поселеннях черпаки звичайно напівкруглі або з невеликим денцем. Відрізняються лише черпаки з Лагодова (рис. 3, 11), що мають вигнуту форму стінок і розхилені вінця. Але вони є і на могильниках. Відомі в похованнях також подібні глиняні ложки і фігурки птахів.

Як вже говорилося, на поселеннях пізнього етапу трапляється чимраз більше посуду, що знаходить аналогії на пам'ятках VII — початку VI ст. до н. е. Західного Поділля і Південного Полісся (Плісесько, рис. 4, 5, 7; Лагодів, рис. 3, 1; Шкло, рис. 4, 1 та ін.), а також серед кераміки східнолужицьких груп (Лагодів, рис. 3, 8, 12, 13; Терновиця, рис. 4, 4).

Більшість дослідників розглядає висоцькі пам'ятки як найбільш характерні для осілого населення з землеробською основою господарства. Підтвердженням цього можна вважати такі факти, як розташування пам'яток в околиці родючих ґрунтів, численні зібрані на поселеннях і могильниках землеробські знаряддя праці (зернотерки, розтирачи, серпи); залишки спалених зерен пшениці та проса²³; наявність великих напівземлянкових і стовпних споруд; розміри могильників. Разом з тим знахідки кісток свійських (бика, вівці, свині, собаки) і диких (найбільше — кабана) тварин свідчить про розведення великої рогатої і дрібної худоби та про певну роль мисливства. Знали тут ткацтво і ливарництво.

В цілому, однак, рівень господарства висоцького населення порівняно із розвитком його у сусідніх, особливо південних, племен був, очевидно, дещо відсталим. Цим і пояснюється незвичайно мала кількість металевих знарядь праці і, навпаки, численність досить примітивно зроблених крем'яних, застосування яких не могло вже на той час забезпечити високої продуктивності праці.

Л. И. КРУШЕЛЬНИЦКАЯ

Поселения высоцкой культуры

Резюме

В результате разведывательных раскопок в селах Гончаривка, Бужок, Ясенив, Черепин, Лагодів, Звенигород, Шкло и Терновица Львовской обл. собраны материалы, которые можно отнести к высоцкой культуре. Настоящая работа является их первой публикацией.

Памятники раннего и среднего этапов развития высоцкой культуры сконцентрированы в южной части Малого Полесья, вдоль северного подножия Гологор и Вороняков. Поселения неукрепленные, расположены на возвышенности, среди болотистых лугов. Жилищами служат неглубокие полуземлянки прямоугольной формы, с очагами на полу.

В начале железного века происходит незначительное расширение высоцкого ареала в верховья рек Гнилой Липы, Белой, Зубры и Шкло в область лужицкой культуры — тарнобжежской группы. Поселения сохраняют черты, свойственные предыдущему периоду, но, кроме полуземлянок, появляются наземные столбовые сооружения с каменными или глиняными печками.

На ранних памятниках имеются многочисленные кремневые орудия и гладкие, хорошо обожженные сосуды, украшенные проколами и «жемчужинами». Богаче представлен керамический комплекс из раннескифских поселений, отдельные формы которого находят аналоги в западноподольской культурной группе, на Южном Полесье и среди посуды восточных лужицких групп гальштатского времени.

²³ Л. Крушельницька. Могильник висоцької культури у м. Золочеві. — Археологія, т. XIX. К., 1965, стор. 135.